

DOI 10.31909/26168774.2019-(40)-16

УДК 94(477/7)

Наталія МОРОШАН*

РОЛЬ БЕССАРАБСЬКИХ АРИСТОКРАТІВ У МЕДИЧНІЙ ДОПОМОЗІ АРМІЇ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВИХ КОНФЛІКТІВ СЕРЕДИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Ефективне функціонування будь-якої держави залежить від якісної роботи інститутів влади. При цьому важливою складовою залишається участь мешканців в усіх процесах, які відбуваються в країні. Одним із проявів громадянської свідомості є надання допомоги соціально незахищеним представникам різних верств населення. На сучасному етапі розвитку людства благодійна діяльність заслуговує особливої уваги. Сьогодні наша держава посідає 81-е місце зі 144 у світовому рейтингу благодійності, зокрема 29% українців беруть участь у добровільній діяльності. У непростих умовах воєнного часу в Україні активізовано волонтерський рух, створено значну кількість організацій, метою яких є підтримка збройних сил держави та допомога населенню, що постраждало від бойових дій. Військові конфлікти середини ХІХ – початку ХХ ст. продемонстрували медичну невідповідність Російської імперії, що призвело до значних людських втрат. Саме за часів Східної війни була започаткована приватна благодійність, оскільки в цей час приходило розуміння, що пораненим необхідна реальна допомога. Усі стани імперії, в тому числі й бессарабські дворяни, були втягнуті в тягар воєнного часу, при цьому вони швидко стали ініціаторами зборів пожертв на потреби армії, військовослужбовців та їх родин. Аристократи виступали організаторами вивезення поранених воїнів з театрів бойових дій; забезпечували дворянські санітарні потяги й евакуаційні лазарети; відкривали та фінансували медичні заклади; за власний рахунок утримували ліжка в шпиталях; жертвували бинти, корпію, полотно для перев'язувального матеріалу; організовували діяльність загонів сестер милосердя.

Ключові слова: дворянство, благодійність, Бессарабія, Східна війна, російсько-турецька війна 1877-1878 рр., російсько-японська війна, шпиталь.

Після завершення періоду наполеонівських війн Російська імперія мала вагомий статус у зовнішній політиці. Проте у внутрішньому житті країни зберігалася суто консервативна політика та відмова від проведення необхідних реформ урядами Олександра I та Миколи I. Наслідком цього став застій в економіці держави у порівнянні зі швидким розвитком провідних країн Європи. Навіть головна опора режиму – армія – відстала в технічному і тактичному плані від передових збройних сил того часу. В таких умовах уряд змушений був звернутися до всіх станів імперії за підтримкою. В першу чергу це стосувалося дворянства, яке проводило активну роботу з матеріальної підтримки військовослужбовців. Особливо це проявилось в допомозі медичними засобами. Численні факти засвідчують чималі розміри пожертв з боку аристократів.

Аналіз досліджень останніх років свідчить, що різні аспекти діяльності дворян Бессарабії періоду ХІХ-ХХ ст. знайшли достатнє висвітлення в науковій літературі. Зокрема, вітчизняні історики у своїх роботах аналізують правові засади оформлення дворянства Бессарабії, особливості його нобілітації та внутрішньої стратифікації (Л. Циганенко¹), добровільну, підприємницьку і торгово-фінансову діяльність (Н. Гончарова²,

* Морощан Н. – кандидат історичних наук, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, e-mail: nivolkanova@gmail.com

¹ Циганенко Л.Ф. (2010). *Дворянство Півдня України (друга половина ХІХ ст. – 1917 р.)*: монографія. Ізмаїл : СМІЛ. 384 с.

² Гончарова Н.О. (2015). *Добровільні ініціативи дворян у Бессарабській губернії*. Гуржіївські історичні читання. Вип. 10. С. 96-98.

М. Башли³). Однак слід відзначити, що є певне коло питань, яке сьогодні залишилося поза увагою науковців та потребує детального вивчення. Тому метою статті є дослідження місця та ролі дворянства Бессарабії в медичній допомозі армії під час військових конфліктів середини ХІХ – початку ХХ ст.

Напередодні Східної компанії, рівень воєнної медицини хоч і не відставав від європейських показників, проте все ж не дотягував до вимог і потреб армії. Особливо проблемним було питання медичного забезпечення, яке не було розраховано на затяжну війну. В цей час система постачання шпиталів не була налагоджена: лікарі не мали достатньої кількості перев'язувального матеріалу та лікарських препаратів для ефективної допомоги хворим і пораненим воїнам. Яскравим прикладом виступає наступна інформація. Так, відомий військовий хірург М. Пирогов, прибувши до зони бойових дій 12 листопада 1854 р., знайшов у Севастополі понад 10 тис. поранених, з яких близько половини знаходилися в тяжкому стані. Цілі тижні вони не були перев'язані та навіть не нагодовані. Медикаментів катастрофічно не вистачало. У шпиталі Х. Ульріхсона, до прибуття М. Пирогова, операції проводились без хлороформу через його мізерну кількість⁴. В таких умовах уряд виступив з проханням допомоги від усіх станів країни, в тому числі й дворян.

У жовтні 1855 р. Бессарабський генерал-губернатор у листі до імператора інформував про роботу Бендерського, Кишинівського, Ізмаїльського, Кілійського, Перекопського, Кінбурнського, Бельцького шпиталів. Через військові дії Кагульський та Леовський були переведені до м. Ямполь. Майже всі лікарні, до яких надходила величезна кількість поранених, працювали в екстремому режимі. Так, в Бендерському шпиталі перебувало 755 хворих, хоча ліжок було лише на 160 осіб; в Кілійському знаходилося 1 118 осіб, що вдвічі перевищувало місткість лікарні. Зворотна ситуація склалася в інших медичних установах. Наприклад, Ізмаїльський шпиталь був розрахований на 1 850 осіб, але перебувало в ньому лише 714 хворих воїнів; у Кишинівському, замість 1 200 місць, було задіяно лише 312⁵.

Аристократи Бессарабії в період Східної війни всіляко допомагали лікарням, лазаретам та шпиталям. У першу чергу, вони постачали матеріал для перев'язки. У роботі з його виготовлення активно брали участь дворянки. В архівних справах НАРМ знайдено список, в якому наведено прізвища 18-и аристократок. Перелік починається з Г. Крупенської, дружини колишнього губернського предводителя та В. Перетяткович, дружини дійсного статського радника. Факти свідчать, що в 1854 р. у Хотинському повіті дворянками Є. Філодоровою та М. Казимировою було виготовлено з голландського полотна 21 фунт бинтів для поранених в Криму. Представниці нобілітету не лише виготовляли, а й безкоштовно віддавали перев'язувальний матеріал. Так, у 1855 р. бессарабські аристократки передали до медичних закладів 243,5 аршинів бинтів. Серед найбільш активних постачальниць слід назвати Ю. Жнову (105,5 арш.) та Н. Телемешт (105 арш.)⁶.

У зазначений період представники бессарабського нобілітету допомагали у виготовленні корпії (висмикнутих зі старого чистого полотна ниток різної довжини, що використовувалися для перев'язки ран). Лише за 1855 р. було зібрано та передано 217,7

³ Башли М.І. (2014). *Благодійність бессарабського дворянства в 60-70-і рр. ХІХ ст. (за матеріалами «Кишинівських спархіяльних відомостей»)*. Матеріали ХХІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (Переяслав-Хмельницький, 30-31 березня 2014 р.). Переяслав-Хмельницький. URL: <http://conferences.neasmo.org.ua/uk/art/317>.

⁴ Пирогов Н.І. (1907). *Севастопольские письма Н.И. Пирогова. 1854-1855*. Ред. и примеч. Ю.Г. Малиса, Санкт-Петербург: Тип. М. Меркушева. С. 9-11.

⁵ Державний архів Одеської області. Ф. 1. Оп. 173. Спр. 15. Арк. 38.

⁶ Національний архів Республіки Молдова (далі НАРМ). Ф. 88. Оп. 1. Спр. 1440. Арк. 12-14.

фунтів корпії. Активну участь в цьому процесі взяли І. Канська (46 фунтів), К. Донич (26 фунтів), З. Кешко (20 фунтів) та інші⁷.

Період російсько-турецької війни 1877-1878 рр. для усіх соціальних верств населення держави відзначився бурхливим піднесенням громадянської свідомості. Чимала кількість постраждалих призвела до всебічної допомоги від усіх станів. Аристократи проявляли високу ступінь щедрості у допомозі армії.

У 1877 р. з метою полегшення координації діяльності місцевих комітетів Товариства піклування хворих і поранених воїнів було запропоновано систему 10 шпитальних округів. Бессарабська губернія разом з Херсонською увійшли в перший прикордонний район, на території якого було розташовано найбільшу кількість (24) лікувальних закладів на 2 000 ліжок. Лазарети існували в трьох формах: місцеві, летючі та пересувні. Останні були найважливішими, оскільки діяли безпосередньо на полі бою, але можливість транспортування поранених була відсутньою. Існували ці лазарети, виключно на кошти благодійників⁸.

За свідченням архівних даних, у Бессарабії на початку війни діяло 2 постійних шпиталі в м. Бендери (на 207 місць) та м. Тирасполі (на 415 місць), санітарна лікарня і лазарет у м. Кишинів (по 200 місць кожна), 9 військових тимчасових шпиталів (в Оргеєвському повіті – 3, Акерманському повіті – 2, Бендерському повіті – 1, м. Кишинів – 1, м. Бельци – 1, м. Тирасполь – 1). До закінчення військових подій їх чисельність значно зросла. Загалом, під час війни на південноукраїнських теренах функціонувало 52 шпиталі, розрахованих на 5 600 ліжок⁹. Забезпечення медичних установ залишалося проблемним питанням, оскільки не вистачало в повному обсязі транспортних засобів для перевезення поранених, професійних лікарів та медичних препаратів.

Для забезпечення належного нагляду за постраждалими воїнами дворянство Бессарабії продовжило практику медичних пожертв. Так, зі звіту Кишинівського дамського комітету стало відомо, що з травня по липень 1877 р. ними було зібрано 3 866 аршинів полотна для виготовлення бинтів. Із них 500 аршин було закуплено дамським комітетом, а інші – це пожертвування дворянок Бессарабської губернії, серед яких найбільш щедрі внески зробили А. Гріпберг (941 арш.), Є. Лоран (759 арш.) та З. Кешко (400 арш.). За газетними даними, З. Кешко під час військового конфлікту 1877-1878 рр. продовжила свою благодійну діяльність, яку розпочала ще у період Східної війни, під час якої пожертвувала 20 фунтів корпії. Із пожертвованого матеріалу було передано 800 аршин бинту до шпиталів Кишиневу. Окремо Я. Бонгард подарував 2 термометри¹⁰.

Важливим напрямком роботи Тарутинського комітету Товариства піклування про поранених і хворих воїнів було утримання лікарняних ліжок у медичних закладах. Під час російсько-турецької війни 1877-1878 рр. комітет забезпечив функціонування 30 ліжок та надав допомогу в лікуванні 52 хворих воїнів.

Після лікування в лазареті стан солдатів ще вимагав медичної консультації та допомоги. 21 квітня 1878 р. представниці Акерманського дамського комітету заснували в м. Кишинів для демобілізованих воїнів (за станом здоров'я) притулок на 50 осіб, який приймав солдат, що потребували медичної допомоги. В перший же день до нього з Габровського шпиталю на лікування надійшло понад 20 воїнів.

Традиції приватної благодійності, закладені в попередньому столітті, набули широкого продовження та розвитку в період російсько-японської війни. Влітку 1904 р. в Акерманському повіті було вирішено відкрити санаторій для поранених воїнів з Далекого

⁷ Бессарабские областные ведомости. 1855. № 27. 9 июля.

⁸ Обзор деятельности состоящего под покровительством Ея императорского Величества общества попечения о больных и раненых воинах с начала нынешней войны. Санкт-Петербург: Типография и хромолитография А. Траншеля. 1877. С. 16.

⁹ Сборник материалов по русско-турецкой войне 1877-1878 гг. на Балканском полуострове. Выпуск II. Журнал военных действий, веденный в полевом штабе. Санкт-Петербург: Военная типография. 1898. С. 11-12.

¹⁰ Бессарабские губернские ведомости. 1877. № 98. 14 декабря.

Сходу. Значну допомогу в цьому надали представники дворянського стану: С. Урусов, Л. Окуліч, Г. Навроцький, М. Кузнєцова, О. Єремєєв. У газеті «Бессарабські губернські відомості» зазначалося: «... за гостинність під час відвідування притулку гофмейстером М. Жедрінським від княгині Єлизавети Федорівни дворяни отримали подяку»¹¹.

Найбільш важливою допомогою, безумовно, була медична. Так, під час війни 1904-1905 рр. у м. Кишинів завдяки ініціативи місцевого дворянства почала працювати лікарня для хворих і поранених воїнів, для якої дворяни Хотинського повіту передали 542 фунти мила¹².

Одним з важливих видів діяльної участі бессарабського дворянства під час збройного конфлікту на Далекому Сході було спорядження усім необхідним санітарних загонів. Підготовка до відправки такого транспорту розпочалася в Бессарабській губернії ще в травні 1904 р. Спочатку це був 1 потяг, що складався з 2-х пасажирських вагонів і 5-и вантажних, який 1 липня з Кишинєва був відправлений до Харбіна (в Харкові до нього приєдналися ще 11 вагонів катеринославського лазарету Червоного Хреста в складі 67 осіб).

Другий санітарний загін, який містив перев'язувальний матеріал і медикаменти був відправлений наприкінці серпня цього ж року. Загалом, на підготовку акції пішло 1,5 місяці. Цей загін не лише займався перевезенням вантажу, а й евакуацією з передової поранених військовослужбовців. Вже в серпні 1904 р. санітарні загоони розпочали прийом хворих і поранених воїнів на Далекому Сході.

2 серпня 1904 р. дворянський санітарний потяг розпочав свою роботу. Це був теплушечний потяг, кожен з вагонів якого оснащений 12 пружинними ліжками, умивальником, 1 або 2 чайниками, кухлем, посудом для їжі та постільною білизною для кожного воїна. З потягом рухалися вагон-кухня, в якій знаходилися 2 котли на 30 відер, плита, кип'ятильник, бак для води (наповнювався ручним способом – відрами), та вагон-аптека із ящиками для льоду (в ньому зберігалася м'ясо, хліб та інші продукти харчування).

До залізничного складу входило 4 вагони з чистою білизною і перев'язувальним матеріалом та 3 вагони з персоналом: 1 – для коменданта, лікарів і медсестер; 2 інших призначалися для санітарів на 40 осіб. У квітні приєдналася перев'язочна, а з травня 1904 р. в окремому вагоні вже функціонувала їдальня; пізніше було облаштовано вагон-операційну. Всього у цей склад входило 11 вагонів. Товарні вагони двох тимчасових потягів були облаштовані додатковими дверями для повздовжнього сполучення вагонів. Це було зроблено для санітарного персоналу, щоб спростити його доступ до хворих та поранених¹³.

На місцях бойових дій потяг, збираючи хворих і поранених, збільшувався за рахунок нових вагонів. До нього приєднували ще 20 (кожен містив 12 воїнів). У вагонах можна було розташувати ще 200 легкопоранених на сіні. Загалом, один потяг міг вмістити до 440 поранених і хворих воїнів. Проте були випадки, наприклад, після Мукденського бою (найбільш кровопролитної битви російсько-японської війни) коли поранених слід було відправити до лікарні, а їх було 715. Потік бійців був настільки великий, що потяги ледь встигали розвантажувати. Так, у Харбіні на станції збиралося по 3-4 потяги, які стояли по кілька днів із пораненими. Не вистачало санітарів, не встигали розподіляти поранених за ступенем складності, надавати їм первинну медичну допомогу.

Лише пізніше організація транспортних засобів, в тому числі санітарних потягів, була налагоджена в повному обсязі. У звітних документах зазначалося, що з поля бою обов'язково забирали кожного, навіть важкопораненого воїна. В середньому на транспортування хворих воїнів відводилося 1-2 дні, але іноді це могло затягуватися на 11 днів, як було при Сандепі.

¹¹ Бессарабские губернские ведомости. 1904. № 74. 6 августа.

¹² Кишиневские Епархиальные Ведомости. 1877. № 13. 1-15 июля.

¹³ Бессарабские губернские ведомости. 1904. № 85. 3 сентября.

Харбін був головним пунктом, через який перевозилася найбільша кількість поранених і хворих воїнів. Як свідчать дані, за 14 місяців діяльності дворянського потягу (липень 1904 р. – серпень 1905 р.) було здійснено 23 перевози із 7 230 хворими та пораненими бійцями. Найбільшу кількість воїнів було транспортовано у лютому 1905 р. На жаль, не всіх вдалося доставити живими, на 1 046 осіб було зареєстровано 20 смертних випадків. В цілому потяг перебував у дорозі 37 579 лікарняних днів.

28 травня 1905 р. від головнокомандуючого військовими і морськими силами генерала М. Ліневича було отримано телеграму з подякою дворянству Російської імперії за високий рівень організації дворянського потягу, який надав значної допомоги армії. Особливо відзначена діяльність операційного вагону, який був добре оснащеним усім необхідним для надання нагальної допомоги пораненим воїнам¹⁴.

Під час російсько-японської війни в м. Кишинів за рахунок благодійних внесків бессарабського нобілітету (12 950 руб.) функціонував приватний евакуаційний лазарет. Найбільш щедрими серед благодійників були: І. Огановіч, внесок якого становив 3 000 руб., С. Іоркаш – 1 500 руб., П. Огановіч – 1 000 руб., Г. Дем'янович – 1 000 руб., І. Баліоз – 1 000 руб. Аристократи не лише жертвували кошти, а й брали особисту участь в діяльності медичного закладу. 23 березня 1904 р. до м. Кишинів прибули поранені і хворі воїни з Далекого Сходу. Для лікування вони були розміщені в приватному лазареті, який знаходився в приміщенні міського притулку.

Персонал медичного закладу складався з 4 лікарів та 9 осіб медичного персоналу. До адміністрації лазарету відповідальним за господарську частину був обраний аристократ М. Дем'янович, а касиром – дворянин Г. Дем'янович. Представники нобілітету працювали на безоплатній основі. Силами місцевого дворянства лікарня була обладнана 3 палатами, операційним залом, кухнею, їдальнею, ванною кімнатою та кабінетом для адміністрації та лікарів¹⁵.

Забезпечення медичних закладів у військовий час залишалося важливим напрямком благодійної діяльності представників нобілітету. Так, 15 квітня 1904 р. Міністерство шляхів сполучення ініціювало створення в Російській імперії інвалідних будинків для евакуйованих з поля бою поранених солдатів. Зазначимо, що в такі притулки не приймали хворих на заразні хвороби і тих, хто потребував складної операційної допомоги.

У серпні 1904 р., за сприянням бессарабського губернатора С. Урусова та його дружини, був сформований шпиталь та відправлений на фронт. Його укомплектування коштувало 28 000 руб. 16 серпня 1904 р. на ім'я бессарабського губернатора надійшла телеграма від військового губернатора Приморської області О. Колюбакіна з повідомленням про повернення бессарабського санітарного загону, який протягом року надавав допомогу медичним закладам на Далекому Сході. Окрім цього, Олексій Михайлович передав подяку всім благодійникам, які брали участь у фінансуванні діяльності цього загону.

Відомо, що деякі доброчинці за свій рахунок утримували ліжка в шпиталях Червоного Хреста. Обладнання одного ліжка коштувало 50 руб., а його обслуговування – 75 руб. в місяць. Представник бессарабського нобілітету Х. Ануш за власний кошт обладнав в Одесі лазарет на 100 ліжок для поранених солдатів з Далекого Сходу, що коштувало йому 8 000 руб. Дворянка А. Маймескулова передала міській управі 14 000 руб., з яких 9 000 руб. були призначені для утримання ліжок у Кишинівському шпиталі¹⁶.

Кошти передавалися й на придбання носилок для поранених. Наприклад, влітку 1905 р. від начальника санітарної служби Кишинівське шляхетське зібрання отримало подяку за пожертвувані 1 000 руб.¹⁷.

¹⁴ Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА). Ф. 770. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 164.

¹⁵ Бессарабец. 1905. № 2515. 27 марта.

¹⁶ Бессарабские губернские ведомости. 1904. № 113. 22 ноября.

¹⁷ Бессарабские губернские ведомости. 1905. № 63. 4 июля.

Бессарабське дворянство, крім надання фінансової та матеріальної допомоги, виявляло бажання працювати в санітарних загонах. Так, факти свідчать, що аристократ А. Заленський (м. Кишинів) в серпні 1904 р. надіслав прохання зарахувати його до працівників бессарабського дворянського санітарного загону¹⁸.

Особливий успіх мав корпус сестер милосердя. У 1897 р. Кишинівське відділення Російського товариства Червоного Хреста, враховуючи прикордонне становище Бессарабської губернії, прийняло рішення організувати силами місцевого населення, зокрема дворянського стану, громаду сестер милосердя. Додатково були відкриті лікарні, в якій жінки отримували необхідну медичну підготовку для допомоги пораненим військовослужбовцям або реабілітації інвалідів. Оскільки у самого відділення не вистачало коштів, 3 березня 1897 р. було вирішено передати через Акерманського повітового предводителя дворянства А. Томачинського місцевим аристократам підписні листи для перерахування коштів¹⁹.

У 1850 р., в Одесі, за ініціативою дворянина О.С. Стурдзи, який походив із старовинного роду молдовських родів Бессарабії, вперше на південноукраїнських землях була створена община жалісливих сестер. Пізніше, в 1903 р., в м. Кишинів, було засновано Комітет милосердя, який фінансувався за рахунок членських внесків і благодійних пожертв. Активну участь у діяльності комітету брали місцеві дворянки. Так, дамське відділення очолила дружина бессарабського губернатора княгиня Софія Урусова. Восени 1904 р., після від'їзду С. Урусової, головою комітету було обрано дворянку Наталю Харузіну.

Під час російсько-японської війни до лав сестер милосердя активно вступали представниці бессарабської аристократії. Княжна Ф. Кантакузіна працювала сестрою милосердя в санітарному потязі княгині Марії Павлівни; дворянка Е. Кобієва – в кубанському плавучому лазареті. Представниці нобілітету Бессарабії не лише особисто брали участь у діяльності загонів сестер милосердя, а й укомплектовували та відправляли їх на фронт. Так, 27 січня 1905 р. голова бессарабського дамського комітету Червоного Хресту Н. Харузіна, сформувала і відрядила на Далекий Схід загін із 16 жінок²⁰.

Таким чином, проаналізувавши один з видів благодійної діяльності бессарабського нобілітету, можемо констатувати, що аристократи під час війн середини XIX – початку XX ст., брали активну участь у медичній допомозі армії. З кожною новою війною форми добродійної діяльності урізноманітнювалися, ставали більш організованими та масштабними. Бессарабські аристократи забезпечували лікарні, лазарети та шпитали бинтами, корпією, полотном для перев'язувального матеріалу. Під час російсько-турецької 1877-1878 рр. та російсько-японської війн представники нобілітету Бессарабії відігравали значну роль у спорядженні дворянських санітарних потягів, представниці дворянської верстви брали участь в організації роботи загонів сестер милосердя.

REFERENCES

Bashli M.I. (2014). *Blagodiynist bessarabskogo dvoryanstva v 60-70-i rr. XIX st. (za materialami «Kishinivskih Eparhialnih vidomostey»)*. Materiali XXI Mizhnarodnoyi naukovopraktichnoyi Internet-konferentsiyi «Problemi ta perspektivi rozvitku nauki na pochatku tretogo tisyacholittya u krayinah SND» (Pereyaslav-Hmel'nitskiy, 30-31 bereznya 2014 r.). Pereyaslav-Hmel'nitskiy. URL: <http://conferences.neasmo.org.ua/uk/art/317>.

Bessarabets, 1905, № 2515, 27 marta.

Bessarabskie oblastnyie vedomosti, 1855, № 27, 9 iyulya.

Bessarabskie gubernskie vedomosti, 1877, № 98, 14 dekabrya.

Bessarabskie gubernskie vedomosti, 1904, № 74, 6 avgusta.

Bessarabskie gubernskie vedomosti, 1904, № 85, 3 sentyabrya.

¹⁸ НАРМ. Ф. 88. Оп. 2. Спр.117. Арк. 10.

¹⁹ КУІА. Ф. 770. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 7, 21.

²⁰ Бессарабские губернские ведомости. 1905. № 18. 31 января.

Bessarabskie gubernskie vedomosti, 1904, № 113, 22 noyabrya.

Bessarabskie gubernskie vedomosti, 1905, № 18, 31 yanvarya.

Bessarabskie gubernskie vedomosti, 1905, № 63, 4 iyulya.

Goncharova N.O. (2015). *Dobrochinni initsiativi dvoryan u Bessarabskiy guberniyi. Gurzhiyivski istorichni chitannya*, Vip. 10, S. 96-98.

Derzhavniy arhiv Odeskoyi oblasti, f. 1, op. 173, spr. 15, 83 ark.

Kishinevskie Eparhialnyie Vedomosti, 1877, № 13, 1-15 iyulya.

Komunalna ustanova «Izmayilskiy arhiv» (dali KUIA), f. 770, op. 1, spr. 5, 81 ark.

KUIA, f. 770, op. 1, spr. 19, 284 ark.

Natsionalniy arhiv Respubliki Moldova (dali NARM), f. 88, op. 1, spr. 1440, 117 ark.

NARM, f. 88, op. 2, spr. 117, 12 ark.

Obzor deyatelnosti sostoyashego pod pokrovitelstvom eya imperatorskogo Velichestva obschestva popечeniya o bolnyih i ranenyih voynah s nachala nyineshney voynyi, Sankt-Peterburg: Tipografiya i hromolitografiya A. Transhelya, 1877. 50 s.

Pirogov N.I. (1907). *Sevastopolskie pisma N.I. Pirogova. 1854-1855 / red. i primech. Yu.G. Malisa*, Sankt-Peterburg: Tip. M. Merkusheva. 228 s.

Sbornik materialov po russko-turetskoy voyne 1877-1878 gg. na Balkanskom poluostrove. Vyipusk II. Zhurnal voennyih deystviy, vedennyiy v polevom shtabe, Sankt-Peterburg: Voennaya tipografiya, 1898. 457 s.

Tsiganenko L.F. (2010). *Dvoryanstvo Pivdnya Ukrayini (druga polovina XIX st. – 1917 r.)*: monografiya, Izmayil: SMIL, 384 s.

Moroshan N. The role of the Bessarabian nobility in the medical assistance of the army during the military conflicts of the mid-19th and early 20th centuries.

The effective functioning of any state depends on the quality work of the institutions of power. At the same time, the participation of residents in all processes taking place in the country remains an important component. One of the manifestations of civic consciousness is to assist the socially unprotected members of the population. At the present stage of human development, charity deserves special attention. Today our state ranks 81st out of 144 in the world charity rating, in particular 29% of Ukrainians participate in charitable activities.

Under difficult war conditions Volunteer movement has been intensified in Ukraine, a significant number of organizations have been set up, whose purpose is to support the armed forces of the state and to assist the people, who suffered from hostilities. Military conflicts in the middle of the nineteenth and early twentieth centuries. demonstrated the medical unpreparedness of the Russian Empire, which led to significant human losses. It was during the times of the Eastern War that private charity was launched, since at that time comes the understanding that the wounded needed real help.

All layers of the population of the empire, including the Bessarabian nobles, were drawn into the burden of wartime, at the same time, they quickly initiated donations to the needs of the army, military personnel and their families. Aristocrats were organizers of the removal of wounded warriors from theaters of hostilities; provided aristocratic sanitary trains and evacuation infirmaries; opened and funded medical institutions; at their own expense, kept beds in hospitals; donated bandages, corps, cloth for bandaging material; organized the activities units of the Sisters of Mercy.

Key words: nobility, charity, Bessarabia, the Eastern War, the Russo-Turkish War of 1877-1878, the Russo-Japanese War, military hospital.